

KATOLIČANSTVO BOSANSKO-HUMSKIH VLADARA I VELMOŽA

Milko BRKOVIĆ, Zadar

Riječ je o izvornim podacima koji govore o činjeničnom katoličanstvu bosansko-humskih vladara i velmoža. Zapadni izvori, uglavnom ugarski vladari te njihovi vazali i podložnici, napadaju bosansko-humske vladare zbog krivovjerja i o tome izvješćuju rimske pape, koji preko istih poduzimaju sankcije protiv bosansko-humskih vladara i njihovih podanika kršćana. Kasnije, u XVI. st., Mavro Orbini, dubrovački benediktinac, donosi netočan podatak da je Stjepan II. Kotromanić početka bio grčke pravoslavne vjere, čime stvara zabunu kod Farlatija i Račkog. Potonje su iskoristili neki od srpskih povjesničara pa su Stjepana II. i ostale bosansko-humske srednjovjekovne vladare proglasili pravoslavicima. Međutim, prvorazredni izvori, ćirilске i latinske isprave tih vladara, sadrže podatke iz kojih je očito da su bosansko-humski srednjovjekovni vladari rimokatolici.

Optužnice na bosansko-humske kršćane, koje su pristizale u Rim, odnosile su se i na bosansko-humske vladare kao na glavne zaštitnike krivovjerja. Iz činjenice posjedovanja katoličke crkve, koju dariva benediktincima, saznajemo da je prvi poznati bosanski ban, Borić, katolik. On naime sa svojim sinovima god. 1159. dariva benediktinskom samostanu katoličku crkvu sv. Pankracija u Babinoj Poljani na otoku Mljetu¹. Teško bi bilo pretpostaviti da je jedan krivovjerac u tim krajevima posjedovao katoličku crkvu i da je dariva upravo benediktincima.

Za katoličanstvo bana Kulina postoji niz prvorazrednih izvora. Iz pisama pape Aleksandra III. i njegova legata upućenih Kulinu god. 1180. saznajemo da su njegovi odnosi prema Katoličkoj crkvi izvrsni. Njegova vlastita isprava Dubrovčanima iz god. 1189.,² do danas sačuvana u tri primjerka, najjasnije pokazuje njegovo katoličanstvo. Diplomatička formula intitulacije u toj ispravi, kako u latinskom tako i u ćirilskom tekstu, ispisana je prema sadržaju rimskog obreda. Formula zakletve u latinskom tekstu spominje Boga i četiri evanđelja, a u ćirilskom pomoć Božju i svih Evanđelja, te u dijelu formule datacije sv.

¹ Tadija SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavonia*, II, Zagreb, 1904., 89, (dalje: *Codex diplomaticus*).

² Državni arhiv u Dubrovniku, *Acta sanctae Mariae maioris*, 38, tzv. stariji prijepis.

Ivana Glavosjeka. Takve elemente diplomatskih formula ne sadrže isprave krivovjeraca, a neke od njih ni isprave pravoslavnih vladara. Izjave dukljanskog vladara Vukana god. 1199.,³ da je Kulin sa svojom ženom Vojslavom, svojom sestrom, udovicom humskog kneza Miroslava, i cijelom obitelji prigrlio herezu i zaveo preko deset tisuća svojih podanika, ne mogu se drukčije tumačiti do li Vukanova politička spletkarstva radi njegove pretenzije na susjedni Hum u čemu mu je glavna prepreka bio bosanski ban. Na Vukanove optužbe ban Kulin je poslao u Rim svoje poslanstvo na čelu s dubrovačkim nadbiskupom Bernardom sa zamolbom papi da pošalje svoga legata koji će ispitati točnost optužbi u svezi katoličke vjere u Bosni. Također je neutemeljena Vukanova tvrdnja da je rimska kurija bila prevarena od Kulinovih ljudi, jer daljnji razvoj događaja pokazuje jasnu Kulinovu kršćansku pravovjernost. Kulinovo slanje poslanika u Rim svjedoči da je bosanski ban lokalni katolički vladar unutar ugarsko-hrvatskog kraljevstva kojega kao takvog papa priznaje »svojim sinom«. Devet godina prije toga dubrovački je nadbiskup Bernard, na zamolbu raškog župana Jurka, pošao pete godine svoje službe (1190.) u Zahumlje i tamo posvetio crkvu sv. Kuzme i Damjana. Zatim je na poziv bana Kulina došao u Bosnu i tamo posvetio dvije crkve u nazočnosti svoga biskupa Radingosta. Te je crkve Kulin sagradio od zadobivenog plijena u Kučevskoj Zagori, u sjeveroistočnoj Srbiji, u ratovanju protiv Bizanta na strani ugarsko-hrvatskog vladara Bele III. (1174.–1196.). Spomen na to ratovanje i gradnju jedne crkve sačuvan je na Kulinovu natpisu pronađenom u današnjem selu Muhašinovići na lijevoj obali rijeke Bosne kod Visokog. Analogno hrvatskim narodnim vladarima u njihovim zadužbinama XI. i XII. stoljeća, natpis kazuje da je Kulin sazidao crkvu i postavio svoj »obraz (nad) pragom« crkve.⁴ Godine 1171., piše M. Orbini, bosanski je biskup Radingost došao u Dubrovnik na posvećenje i sa sobom donio mnogo darova što ih je poslao ban Kulin za papu, koje mu je iste godine predao nadbiskup Bernard. Ako je itko bio mjerodavan za katoličanstvo Bosne i njezinog bana, onda su to dubrovački nadbiskup Bernard i arciđakon Marin, koje je Kulin god. 1202. poslao u Rim u svojstvu svojih zastupnika. Oni ga zasigurno ne bi zastupali pred papom da je bio heretik ili da je štitio heretike. Potvrda tomu je i istraga na Bilinom Polju god. 1203.,⁵ koju su vodili papini legati i koja pak nije dokazala ništa heretičnog, osim što nam je zabilježila dragocjen podatak da u Bosni postoje starinski samostanski običaji koje je trebalo posuvremeniti po uzoru na razvijeniji Zapad, što je pak bilo izvan predmeta istrage. Štoviše, o Kulinovom katoličanstvu i pravovjernosti uopće se nije raspravljalo, što pak znači da oni nisu bili ni upitni. Koliko je Vukan postigao političkih poena kod pape i ugarsko-hrvatskog kralja nije nam poznato, ali je očito da je posijano sjeme smutnje veoma naštetilo kasnijim bosansko-humskim vladarima i njihovom katoličanstvu. Sva kasnija sumnjičevnja sadržavala su isključivo političku pozadinu.

Plod posijane smutnje i mržnje u Kulinovo vrijeme zorno se osjetio u doba bana Ninoslava. Izmišljotine protiv bosanskog biskupa god. 1232. doduše ne spominju bana Ninoslava, ali ubrzo nakon rušenja bosanskog biskupa počinju napadi na pravovjerje bosanskog

³ *Codex diplomaticus*, II, 311–313.

⁴ Nalaz i natpis opisao je Č. Truhelka u *GZM*, X/1898., 617–622.

⁵ *Codex diplomaticus*, III, 24–25.

bana. Ninoslav traži zaštitu kod pape i dobiva je u punom smislu riječi. Ipak, ono što je Kulin uspio diplomatskim putem relativno lako skinuti sa sebe, kompleks hereze, Ninoslavu je bila mora koja ga je pratila cijeloga vladarskog života. Bio je tolerantan prema sljedbi humskih i bosanskih kršćana pa ga pojedini povjesničari svrstavaju među njihove članove i heretike. U njegovo su vrijeme dominikanci već organizirani u Bosni i Humu, odmah ga na početku njegova banovanja mire s papom Grgurom IX. koji ga pak 1233. (10. X.) štiti i zahtijeva od hrvatskog hercega Kolomana da mu pomogne ponovno zadobiti izgubljene krajeve.⁶ Papa Grgur IX. navedene 1233. god. izjavljuje da je ban Ninoslav nedavno obraćen (*nuper conversus*), odnosno da je nedavno dokazao svoje pravovjere. Godinu dana kasnije Ninoslav se sukobljava s Kolomanom koji najavljuje papi da će oružanom silom iskorijeniti krivovjere u pokrajinama Slavoniji, Humu i Bosni.⁷ Taj naum odobri Grgur IX. i obeća Kolomanu svoju pomoć⁸ te ujedno zatraži od bosanskog biskupa Ivana da se i on uključi u pothvat.⁹ Zaredaše Kolomanovi vojni pohodi od 1234. do 1239. u kojima 1237.–1238. zauze veći dio Huma i Bosne.¹⁰ Na temelju već prije dobitvenog prava od oca Andrije II., pravo na Bosnu Kolomanu potvrdi i papa Grgur IX. god. 1235. (9. VIII.),¹¹ a 1238. (22. XII.) čestita mu na tobožnjem svladavanju heretičkih spletki.¹² Na žalost, u vrijeme bana Ninoslava sjedište bosanskog biskupa postaje Đakovo, jer se biskup Ponsa tobože nije mogao nositi s hereticima Huma i Bosne. Taj je događaj bio veliki udarac, kako će se kasnije pokazati, i Crkvi i katoličkom kontinuitetu među narodom Huma i Bosne. Pod izlikom borbe protiv heretika ugarsko-hrvatski kralj Bela IV. (1235.–1270.) prodire u proljeće 1244. u Bosnu da bi tamo ustvari uspostavio kraljevsku vlast kojoj se ban Ninoslav opirao.¹³ Iz kraljeve izjave saznajemo da se u Bosni tobože nalazi mnoštvo krivovjeraca i manjina pravovjeraca.¹⁴ Posredništvom svoga sunarodnjaka, senjskog biskupa Filipa, ban Ninoslav uvjeri papu Inocenta IV. u svoje pravovjere, na što papa zabrani vojne pohode protiv Ninoslava i njegova banata.¹⁵ Sve istrage inkvizitora protiv bosanskih kršćana ni jednom riječju ne spominju bana Ninoslava, niti uopće dovode u pitanje njegovo ispovijedanje kršćanske vjere. Štoviše, ističe se darivanje značajne svote novca za izgradnju buduće katedrale u Bosni.¹⁶ I intitulacije njegovih isprava, u kojima se po rimskom obredu tituliranja naziva sluga Božji Matej Ninoslav, pokazuju njegovo katoličanstvo kao i zazivanje presvetog Trojstva u invokaciji. Papa Grgur IX., u

⁶ Franjo ŠANJEK, *Bosansko humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb, 1975., 79, prema bilj. 35, 36.

⁷ *Codex diplomaticus*, III, 417.

⁸ *Codex diplomaticus*, III, 416.

⁹ Augustin THEINER, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, I, (1198.–1549.), Rim, 1863., 129, 137).

¹⁰ *Codex diplomaticus*, IV, 57.

¹¹ *Codex diplomaticus*, III, 443.

¹² *Codex diplomaticus*, IV, 65.

¹³ Dominik MANDIĆ, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago, 1962., 160.

¹⁴ *Codex diplomaticus*, IV, 236–240.

¹⁵ *Codex diplomaticus*, IV, 341.

¹⁶ *Codex diplomaticus*, IV, 66, 95.

svom navedenom pismu iz god. 1238. (22. XII.), usputno spominje da je ban Ninoslav ponovno upao u herezu, no taj se navod odnosi na neko izvješće pristiglo sa strane. Tim glasinama papa nije povjerovao jer 1239. i sam piše kralju Kolomanu da u Bosni nestaje hereza i prevladava prava vjera, te da bana pusti na miru. Papa Inocent IV. se god. 1248. također zdušno zauzima za bana Ninoslava i zabranjuje kaločkom nadbiskupu da ga napada.¹⁷ Ninoslava na banskoj stolici naslijede njegovi sinovi, katolici. Banu Prijezdi kralj Bela IV. potvrđuje posjedovanje župe Novak na Dravi, koju mu je bio darovao hrvatski herceg Koloman, upravo zbog vjernosti katoličanstvu.¹⁸

Otac bana Stjepana II. Kotromanića, istoimeni Stjepan, nije mogao biti nego katolik, jer su mu suvereni bili hrvatske velmože Bribirski. Gospodar Bosne i Huma Pavao Šubić i njegov brat i sin Mladen, bosanski banovi, na svakom su koraku zasvjedočeni katolici. Preko Mavre Orbinija (XVI./XVII. st.) u historiografiju se uvukao netočan podatak da je ban Stjepan II. Kotromanić bio grčke pravoslavne vjere sve do dolaska franjevacu u Bosnu, koji su ga tobože uz pomoć dubrovačkog kanonika Domanje Bobaljevića, banova savjetnika, nagovorili da prihvati rimski obred. Taj je netočni podatak u kasnijim stoljećima stvorio zabunu kod Farlatija i Račkog, a osobito kod srpskih povjesničara, koji su uz bana Stjepana II. držali da su i njegov brat Vladislav i sin mu Tvrtko I. bili pravoslavci. To je, međutim, nemoguće jer u Bosni do osvajanja Podrinja god. 1366. uopće nema pravoslavlja. Hrvati su u Bosni sve od svoga pokrštenja u VII. stoljeću bili katolici rimskog obreda. Navedeni banovi Borić, Kulin, Ninoslav, Prijezda stariji i mlađi i sav njihov rod bili su uvjereni katolici, kojima je nametano patarenstvo, pa je razumljivo da su i njihova djeca Stjepan I. i brat mu Vladislav bili kršteni po rimskom obredu. God. 1284. Prijezda stariji oženio je svoga starijeg sina s Elizabetom (Jelisavetom), kćeri srpskog raskralja Dragutina i njegove žene Katarine, kćeri ugarskog kralja Stjepana V. Ne zna se koje je vjere bila Elizabeta prije nego se udala za bosanskog banovića Stjepana, ali je njezina baba Jelena, majka Dragutinova, ostala katolikinjom i nakon udaje za Dragutinova sina, Uroša I. Za pretpostaviti je da je i Katarina Arpadovića i nakon udaje za Dragutina ostala katolikinjom i da je svoju kćer Elizabetu odgajala u katoličkoj vjeri. Svi podaci govore da je Elizabetin muž, Stjepan I. Kotromanić, i nakon ženidbe s njom ostao katolikom ako je ona i bila pravoslavka, jer u to doba muž nije mijenjao vjeru zbog žene, već žena zbog muževljeve vjere, a samo u rijetkim slučajevima bilo je dozvoljeno ženskoj strani slijediti svoju staru vjeru. God. 1291. Elizabetin je otac Dragutin prešao na katoličanstvo s cijelom obitelji, pa je onda i Elizabeta postala katolikinja, ako to već, kako smo rekli, nije bila i prije. Poznato je da je Elizabeta s bosanskim banom Stjepanom imala više djece, od kojih se za njih petero znaju imena (Stjepan, Vladislav, Ninoslav, Katarina i Marija), koji su u vrijeme očeve smrti god. 1302. svi bili maloljetni. Morali su biti rođeni nakon 1291., kada je njihova majka najkasnije postala katolikinja, i kršteni po rimskom obredu koji je slijedio njihov otac, jer tada u Bosni zasigurno nema drugih kršćanskih svećenika osim katoličkih. Stjepan II. Kotromanić je sa svojim bratom Vladislavom odgojen u Dubrovniku. Majka im Elizabeta u Dubrovniku nije mogla ništa drugo usaditi doli katoličanstvo,

¹⁷ *Codex diplomaticus*, IV, 341.

¹⁸ *Codex diplomaticus*, IV, 594–596.

kojem su cijelog života ostali vjerni. Sve njegove isprave, kako se može vidjeti, u svojim diplomatskim formulama donose dokaze katoličanstva. U ime njega ban Mladen II. Bribirski 1318. (18. VII.)¹⁹ traži od pape Ivana XXII. dozvolu za vjenčanje s mladenkom iz roda Bribirskih s kojom je u krvnom srodstvu u četvrtom koljenu. To pokazuje da je bio praktični katolik kao i njegov pokojni otac, također Stjepan. God. 1319. (18. VII.) papa Ivan XXII. ga u pismu naziva dragim sinom, plemenitim mužem Stjepanom, rođenim od pokojnog Stjepana, bana bosanskog.²⁰ Pape ga zovu »dragim sinom« i u svojim pismima 1325. (5. VI.), 1345. (20. VI.), 1346. (7. I.) i u drugima,²¹ kako pape uvijek nazivaju članove Katoličke Crkve. I činjenica da Stjepan II. 1319. od pape traži dozvolu za ženidbu s ortenburškom groficom, koja mu je bila rođakinja u četvrtom koljenu, govori da je bio katolik. Na temelju izvješća šibenskog franjevca fra Fabijana papa Ivan XXII. god. 1325. (5. VI.) piše Stjepanu II. i navodi da mu je on dragi sin, plemeniti muž te da je vjeran njemu i Crkvi.²² Slično navodi i u svojim pismima 1340. (28. II.).²³ Zasigurno je sporazumno s banom Stjepanom II. Kotromanićem franjevački general Gerald Odonis 1340. osnovao franjevačku vikariju u Bosni, čijim je članovima ban bio sklon sve do smrti. Susjedne je Srbe nazivao raskolnicima, a njega tadašnja Srpska pravoslavna crkva ne drži svojim članom i svrstava ga među krivovjerce ili *babune*. Njegovi su ga politički protivnici, među kojima i knez Nelipić, nepravedno optuživali da potpomaže patarene, čak da je i sam pataren, iako je bio istinski zagovornik propovijedanja i naviještanja riječi Božje na temelju evanđelja i s križem u ruci, a ne mačem i ognjem. Usrdno je nastojao da se u samoj Bosni osnuje crkveno središte. Savjetnik mu je, u duhovnim i svjetovnim poslovima, bio vrlo sposoban Saksonac fra Peregrin, prvi vikar Bosanske franjevačke vikarije. O tome su sačuvani mnogi suvremeni izvori. Tako 1346. (22. II.) mletački poslanici, poslani banu Stjepanu II. Kotromaniću, prvo govore s vikarom fra Peregrinom pa onda s banom.²⁴ Iste godine, kada je zaprijetio rat između Mlečana i ugarsko-hrvatskog kralja zbog primorskih gradova na hrvatskoj obali Jadrana, koje su držali Mlečani, mletački poslanici na čelu s mletačkim franjevačkim provincijalom Catarinom, poslani 8. travnja bosanskom banu Stjepanu da posreduje kod ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika I., prvo se savjetuju s fra Peregrinom pa onda s banom.²⁵ Iste godine, 18. travnja, mletačko izaslanstvo također zahvaljuje fra Peregrinu na njegovoj ljubavi i zauzimanju kod bana uz dar od stotinu dukata.²⁶ Gradio je franjevačke samostane po Bosni, ali i izvan nje, primjerice u Stonu i Đakovu, što se može vidjeti iz Peregrinova obraćanja papi krajem 1345. i papinog odgovora

¹⁹ *Codex diplomaticus*, VIII, 508.

²⁰ D. MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina*, Chicago – Rim 1978., 2. izd., str. 258, bilj. 33.

²¹ *Codex diplomaticus*, IX, 234; *Codex diplomaticus*, XI, 265; D. MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina*, 2. izd., str. 258, bilj. 35.

²² *Codex diplomaticus*, X, 527.

²³ *Codex diplomaticus*, X, 525, 527.

²⁴ Š. LJUBIĆ, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, I, Zagreb, 1868., 323; Eusebije FERMENDŽIN, *Acta Bosnae pottissimum ecclesiasticus cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagreb 1892, 26, br. 117. i drugdje.

²⁵ Š. LJUBIĆ, *Listine*, II, 333, 368; E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, 26, 27, br. 118, 151.

²⁶ Š. LJUBIĆ, *Listine*, II, 337; E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, 27, br. 149.

1346. (21. IV.).²⁷ U obraćanju papi Klementu VI. god. 1347. ban Stjepan II. Kotromanić za fra Peregrina kaže da za katoličku vjeru i spas duša u Bosni radi revno, vjerno i ustrajno te moli papu da mu se u tome pomogne.²⁸ Na kraju svoga zemaljskog života ban Stjepan II. Kotromanić želio je počivati u franjevačkoj crkvi sv. Nikole u Podvisokom, koju je i sam podigao franjevcima kada je god. 1339. bila osnovana i 1340. potvrđena Bosanska franjevačka vikarija, gdje je i pokopan.²⁹ Brata Vladislava oženio je s Jelenom, kćeri kneza Jurja Bribirskog, unukom bana Hrvata Pavla I. Šubića. Sačuvani opis bratove pompozne svadbe zorno pokazuje istovjetnost katoličkih svadbenih običaja u središtu Bosne i prebivalištu knezova Bribirskih. Obred njihova crkvenog vjenčanja bio je katolički. Sakrament ženidbe mladenci su sebi međusobno podjelili po rimskom crkvenom obredu, a njihov brak združio je i blagoslovio u Klisu oko god. 1337. trogirski biskup Lampridije. Poput drugih vladara i Stjepan II. Kotromanić je svoju ženidbu iskoristio za jačanje svoje vlasti, što će i kasnije činiti udajama svojih mnogobrojnih kćeri na europskim dvorovima, od kojih se najviše ističe njegova kći Elizabeta (Jelisaveta), žena ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika I. Velikog.

Bratić Stjepana II. Kotromanića, ban Tvrtko, kasnije (1377.) kralj Tvrtko I., odgojen je u katoličkoj vjeri po svojoj majci Jeleni Šubićki. Oca mu je, kako smo vidjeli, vjenčao po katoličkom obredu trogirski biskup Lampridije 1337.³⁰ Tvrtka je u crkvi sv. Ilije u Jelšavici 1374. po katoličkom obredu vjenčao bosanski biskup Petar s bugarskom kneginjom Dorotejom.³¹ Dosta je vremena zajedničario s bosanskim biskupom i splitskim nadbiskupom, svojim duhovnim ocima. Godine 1355. došao je u Đakovo u posjet fra Peregrinu, tada bosanskom biskupu, gdje je našao i tadašnjeg bosanskog vikara fra Franju iz Firence. Tom je prigodom Tvrtko izdao Dubrovčanima svoju bansku ispravu koju su svojim potpisima posebno potvrdili biskup Peregrin i bosanski vikar fra Franjo iz Firence. U istoj ispravi ban Tvrtko naziva Peregrina svojim duhovnim ocem.³² Štitio je splitsku Crkvu i na svečan način u Sutjesci primio njezinog nadbiskupa Andriju Gvalda, kojemu pak god. 1390. (30. VIII.) izdaje ispravu u kojoj ga naziva svojim vjernim savjetnikom i duhovnim kapelanom iskazujući osobito poštovanje prema osobama Katoličke crkve (*«quanto magis si ecclesias fidei catholice ecclesiasticasque personas»*), sam sebe naziva biljkom iste Katoličke crkve te kraljuje po onome koji je osnivatelj te Crkve (*«Attento igitur hoc et quo per eum regnamus, qui fidei catholicae, cuius plantula me recolo fundatur...»*).³³ Njegovom smrću veoma su ojačale bosansko-humske velmože pa su nasljednici kralja Tvrtka I. vladali u nemirnim političkim prilikama. Međusobne borbe i nemirne političke prilike u Bosni i Humu uvelike su išle u prilog bosansko-humskim kršćanima koji su u tom razdoblju djelovali u miru i ujedno imali veliki utjecaj na zbivanja.

²⁷ E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, 28, br. 158.

²⁸ E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, 28, br. 159.

²⁹ Leon PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, Mostar, 1999., 141.

³⁰ Ivan LUCIUS, *Memorie storiche di Tragurio ora detto Trau*, Venecija, 1584., 234.

³¹ E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, 41.

³² *Codex diplomaticus*, XII, 269–270.

³³ Nadbiskupski arhiv Split, S. 20, *Donationales principum Ecclesiae Spalatensi*, fol. 32v–34v.

Tvrtkov brat Vuk, s kojim se u početku svoga banovanja razilazio, trebao je 1368.–1369. doći u Rim i pokloniti se papi.³⁴

Godine 1434. (12. VIII.) velmoža Juraj Vojsalić, sinovac hercega Hrvoja, predaje braću Jurjeviće i Vuka Vukićevića »u ruke gospodina vikara Žuvana i svakom vikaru kon'vikara i vsaj brat'i fratrom' svete cr'kve katoličanske vire rim'ske, reda sv. Fran'ciska, da ih oni čuvalu i obaraju u svem' tom zakonom' cr'kovnim'«. Obećao je da im ništa neće poreći »što ih ne bi opitao gospodin' vikar' s fratri i s nami naši dobri lud'e«,³⁵ misleći pod dobrim ljudima općenito na vlastelu.

Analogno tome 1446. (22. VIII.) kralj Tomaš će svoju odluku, u slučaju izdaje sinova Ivaniša Dragišića, uvjetovati presudom djeda bosanskog.³⁶ U svome darivanju stricu Radovoju 1461. (18. IX.) kralj Tomaš navodi da je ispravu predao u ruke mnogo poštovanom u Isukrstu fratru Filipu, bosanskom vikaru, u crkvene ruke.³⁷ Ostao je cijeli život vjeran katoličkoj vjeri, iako su ga pojedini srpski povjesničari kasnije pokušali »prevesti« u pravoslavce, očito neuspješno, jer za to nije bilo nikakva temelja.³⁸

Kralja Ostoju drži se patarenskim vladarom. No diplomatske formule ili sastavni dijelovi njegovih isprava govore drukčije.

Kralj Tvrtko II. u oba razdoblja svoga kraljevanja u Bosni proživljava burne dane. Kad, ga je fra Jakov Markijski optužio da nije kršćanin, Tvrtko ga je molio da dođe u Bosnu i uvjeri se u njegovu pravu vjeru te ako drži da ga je uvrijedio on moli oprostjenje.³⁹ Poznato je da je Tvrtko II. poštivao crkveni propis o postu i da je imao svoga ispovjednika.⁴⁰ God. 1428. (9. IV.) u jednom obraćanju papi Martinu V. on se žali da ga neki njegovi neprijatelji ocrnjuju, podupiru laži neprijatelja i raskolnika samo zato što bi htjeli nekog drugog za kralja, te nadalje izričito kaže da je *poslušan sin katoličke vjere*, da njezine čine i obrede vrši i da će ih i dalje vršiti. Na kraju moli papu da koji biskup iz Ugarske dođe ispitati njegovu odanost katoličkoj vjeri te da se uvjeri u njegovo istinsko kršćanstvo.⁴¹ Nje-

³⁴ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 141, bilj. 217.

³⁵ Franz MIKLOŠIĆ, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosniae Ragusii*, Beč, 1858., 378–379.

³⁶ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 440.

³⁷ Ćiro TRUHELKA, Fojnička kronika, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XXI, Sarajevo, 1909., 447; Julijan JELENIĆ, *Ljetopis fra Nikole Lašvanina*, Sarajevo, 1916., 100.

³⁸ V. GLUŠAČ, »Srednjovjekovna 'bosanska crkva'«, *Prilozi za književnosti, jezik, istoriju i folklor*, knj. IV, sv. 1–2, 1924., str. 1–55. Autor je pokušavao svim silama dokazati Tvrtkovo pravoslavlje, ali mu to nije pošlo za rukom zato što nije imao nikakva utemeljenja za to. Prema tom je autoru srednjovjekovna Bosanska crkva pravoslavna te su prema tome i svi bosansko-humski vladari pravoslavni, osim Tomaša i njegova sina Stjepana Tomaševića koji su, uzdajući se u pomoć pape, Ugarske i Mlečana, tobože od straha pred Turcima primili katoličku vjeru. Slično je pokušao i M. PURKOVIĆ, *Avinjonske pape i srpske zemlje*, Požarevac 1934., str. 86–89, misleći da je Tvrtko pravoslavac po tome što se tobože krunio na grobu sv. Save. S druge strane i otprilike istodobno neki drugi srpski povjesničari, temeljem mnogobrojnih izvora, također nisu nasjeli toj podvali. Tako Vladimir ĆOROVIĆ, *Kralj Tvrtko I. Kotromanić*, Beograd, 1925., str. 93; Konstantin JIRIČEK u: *Archiv für slawische Philologie*, knj. XIX, str. 596; a prije svih njih Ilarion RUVARAC, »Banovanje Tvrdka bana 1353–1377«, *GZM*, Sarajevo, 1894., knj. VI, str. 611–620 i drugi.

³⁹ Daniel FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV, 66.

⁴⁰ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 142.

⁴¹ L. THALLOCY, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, Leipzig, 1914., 142.

govi životni suvremenici Dubrovčani nakon njegove smrti za nj kazuju da je bio knez velike razboritosti i opreznosti, ljubitelj i prijatelj mira i reda u bosanskom kraljevstvu i naš osobni prijatelj i dobročinitelj.⁴²

Pretposljednji veliki narodni vladar Bosne i Huma, kralj Tomaš, uložio je sve svoje sile za učvršćenje katoličke vjere u cijelom kraljevstvu. Za taj je cilj na kočku stavio i svoje kraljevsko prijestolje. Nakon jednog sukoba s pojedinim franjevcima, zbog domaćih podanika, franjevci su mu uskratili sakramente ispovijedi i pričesti. Na tu se zabranu Tomaš potužio papi Eugenu IV. koji je 1445. za taj slučaj imenovao hvarskog biskupa Tomu svojim legatom, koji je pak presudio spor u kraljevu korist.⁴³ I franjevci i papin legat Toma znali su da je Tomaš katolik jer u protivnom ne bi primao sakramente ni prije spora. Biskup Toma je govorio narodnim jezikom bosansko-humskih kršćana i dobro poznao vjernike bosanskog kraljevstva. Bio je istinski prijatelj kralju Tomašu i često boravio na njegovu dvoru. U dijelu sankcije, zakletvi, svoje isprave izdane Dubrovniku u njegovu gradu Bobovcu 1451. (18. XII.)⁴⁴ kralj se Tomaš kune najprije pred svjedocima, ocem legatom Tomom, biskupom hvarskim, pred ocem kustosom i kapelanom Marinom, te pred drugim svjedocima, njegovom vlastelom, da će obećano poštivati. Nije točno da je taj kralj tek 1457. primio katoličku vjeru, jer zašto bi onda kao pataren trebao tražiti od pape proglašenje ništetnim svoga braka s Vojačom da bi sklopio katolički brak s drugom ženom, što mu je papa Eugen IV. 1445. i dozvolio.⁴⁵ Upitnost Tomaševa katoličanstva bila je političke naravi. Riječ je, naime, o političkom katoličanstvu. Da i prije nije bio katolik, papu se to ne bi ni ticalo, a osim toga, drugi su, primjerice kralj Ostoja, vojvoda Sandalj Hranić, herceg Stjepan, vojvoda Pavao Radinović i mnogi drugi, sami otpuštali svoje žene i ženili druge bez pitanja i raspravljanja.⁴⁶ Prije toga spora Tomaš u intulaciji i drugim diplomatskim formulama isprava navodi i svoje krsno i svoje narodno ime. Tomaševa je supruga Katarina, kći vojvode Stjepana Vukčića Kosače, bila gorljiva katolikinja i na glasu svetosti.

Još svjesniji katolik bio je Tomašev sin i nasljednik Stjepan Tomašević, koji je po savjetu modruškog biskupa Nikole⁴⁷ otkazao danak Turcima i time stavio na kocku svoj položaj i položaj svoga kraljevstva.

Srpski je povjesničar Konstantin Jireček katoličanstvo bosansko-humskih vladara sažeo u jednu rečenicu: »Zemaljski knezovi bili su doista rimski kršćani.«⁴⁸

Neosporna je činjenica da su humski i bosanski kršćani vjerovali u tri kršćanske božanske osobe, naime, Oca, Sina i Duha Svetoga. U sačuvanim izvorima nalazimo gotovo sve vjerske istine sadržane u Apostolskom vjerovanju, koje su humski i bosanski kršćani is-

⁴² L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 142, bilj. 221.

⁴³ D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV, 256–258.

⁴⁴ Ljuba STOJANOVIĆ, *Stare srpske povelje i pisma*, I/2, Beograd – Sremski Karlovci, 1934., 120, (dalje: *Povelje i pisma*).

⁴⁵ E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, 198.

⁴⁶ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 170, bilj. 72.

⁴⁷ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 142, bilj. 223.

⁴⁸ K. JIREČEK, *Geschichte der Serbien*, I, Beograd, 224.

povijedali. Mnoštvo takvih potvrda nalazimo u diplomatskim formulama ili sastavnim dijelovima isprava bosansko-humskih vladara i velmoža. Gotovo sve, osobito ćirilске, bosanske i humske isprave banova, kraljeva i velmoža započinju invokacijom triju kršćanskih božanskih osoba. U navodenoj Kulinovoj ispravi iz 1189. (29. VIII.) sadržana je i verbalna i simbolička invokacija. Simbolička je u obliku križa, a verbalna u poznatoj formuli koja se upotrebljavala na Zapadu, a preuzeta je s Istoka. Ona u toj ispravi glasi: *In nomine patris et filii et spiritus sancti amen*. U njoj se dakle pojedinačno zazivaju sve tri božanske osobe s potvrdnim izričajem *amen*. U ispravi bana Prijezde, kojom 1287. daruje Babonićima župu Zemljanik,⁴⁹ zastupljena je nešto drukčija verbalna invokacija (*In nomine sancte trinitatis et individue unitatis*), ali jasno izražava kršćansko božansko Trojstvo i u njemu Jedinstvo ili jedincatost Božju. Tu se naime ne zazivaju pojedinačno božanske osobe, nego se zazivaju jednom riječju (*trinitas*) kao nedjeljivo jedinstvo. Nakon toga u ispravi bana Stjepana II. Kotromanića, kojom oko 1326. skupa s bratom knezom Vladislavom daje knezu Vukoslavu u trajno vlasništvo njegovu djedovinu,⁵⁰ sadržana je verbalna invokacija u obliku u kojemu je i u navedenoj Kulinovoj ispravi, osim što je u potonjoj ispuštena potvrdna riječ *amen*. U ispravi kralja Tvrtka I. iz god. 1380., kojom tada bosanskom knezu Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću podjeljuje čast velikog vojvode,⁵¹ prijevod hrvatske bosaničke invokacije glasi: *In principio patris, in plenitudine filii et descensione spiritus sancti amen*. Iz nje je vidljivo da se uz svaku božansku osobu upotrebljavaju izrazi karakteristični za suvremenu teološku znanost toga vremena, koji su pak nastali nakon dugog raspravljanja među teolozima o svojstvu kršćanskog Trojstva. Dosta kraća i s drukčijim teološkim značenjem nazočna je invokacija u ispravi poslanika kralja Tvrtka I. iz 1390., kojom se određuju granice splitske općine.⁵² Njom se zaziva samo Kristovo ime, a na kraju je potvrdna riječ *amen*. Oblik Kulinove verbalne invokacije ponovno nalazimo u ispravi kralja Dabiše, izdanoj 1392. vojvodi Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću u svezi dodjele sela Kakanj i Hrast sa svim dobrima za zasluge stečene u borbi protiv Turaka koji su zimi 1391./1392. provalili u Bosnu.⁵³ Sve tri se božanske osobe zazivaju verbalnom invokacijom i u ispravi zbog patarenstva toliko napadanog kralja Ostoje iz god. 1408. kojom taj vladar daruje braći Radivojevićima različite krajeve u Dalmaciji i Humu.⁵⁴ Za razliku od Kulinove invokacije, ovdje se u Ostojinov izjavi Trojstvo zaziva jednom riječi, a uz nju se nalaze i pridjevi koji označuju njegovu osobinu nedjeljivosti i presvetosti. Proširena je i potvrdnim izrazom *amen*, a u cijelosti glasi: *In nomine sanctissime et individue Trinitatis, amen*. Mogli bismo tako navoditi i niz drugih invokacija iz isprava bosansko-humskih vladara i velmoža u kojima se potvrđuje katolička vjera humskih i bosan-

⁴⁹ *Codex diplomaticus*, VI, 588–589.

⁵⁰ Lj. THALLOCY, »Istraživanje o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje Kormendskog arkiva«, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XVIII, Sarajevo, 1906., 403–404.

⁵¹ L. THALLOCY, *Wie und wann wurde Hervoja Grossvojvoda von Bosnien?*, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, Bd. VI, Beč, 1899., 284–285.

⁵² Š. LJUBIĆ, *Listine*, IV, 183–284.

⁵³ Vjekoslav KLAJČ, »Povelja kralja Stjepana Dabiše izdana Hrvoju Vukčiću godine 1392«, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga arkiva*, II, Zagreb, 1900., 60–61.

⁵⁴ Ferdo ŠIŠIĆ, »Nekoliko isprava iz početka XV st.«, *Starine JAZU*, 39, Zagreb, 1938., 315–317.

skih vladara. Navedimo samo još jednu iz isprave hercega Stjepana Vukčića Kosače, također odveć napadanog zbog patarenstva, iz god. 1454., u kojoj se taj humski velmoža i vladar obvezuje na međusobno pomaganje s aragonskim kraljem Alfonsom V. i njegovim sinom Ferdinandom.⁵⁵ Ta hercegovina invokacija glasi: *In nomine Magni Sabaot altissimi Dei nostri qui est primordio pater, impletio filii et ad perfectionem Spiritus Sancti*. To je naime jedan kraći i sumarni teološki traktat o poimanju Trojstva. Kad ta isprava ne bi sadržavala i arengu, ta bi opširna invokacija ujedno mogla biti i arengom isprave. Usporedbom invokacije isprava bosansko-humskih kancelarija s onom kancelarije hrvatskih narodnih vladara, dubrovačke kancelarije, dalmatinskog notarijata i crkvenih hrvatskih isprava može se ukratko povući paralela sa zajedničkim karakteristikama. U prvom se redu ističe činjenica da su im teološki izrazi ujednačeni. Osnovni preduvjeti toj ujednačenosti su istovjetno naučavanje i poimanje kršćanske vjere, odnosno istovjetno katoličko teološko tumačenje Svetog pisma. Poblježe rečeno, unutar invokacije sadržan je rezultat kršćanskog poimanja svetog Trojstva. Formula invokacije u svim tim ispravama realizirana je u nekoliko osnovnih oblika s međusobnim beznačajnim odstupanjima. Najstariji oblik je *in nomine patris et filii et spiritus sancti amen*. Taj se oblik nije prečesto upotrebljavao, jer je opširan i neprikladan za jezgrovitost isprave. Radi toga se i potvrдна riječ *amen* više puta ispušta. Sljedeći zajednički oblik invokacije tih isprava je *in nomine sancte et individue trinitatis*. Manja odstupanja se očituju u dodavanju ili izostavljanju izraza *divine* i, ili, *unitatis*. Treći, istovjetni i zajednički oblik invokacije tih isprava je *in Christi nomine* s varijacijom dodavanja ili ispuštanja oblika *amen*. Taj je oblik invokacije u ispravama hrvatskih narodnih vladara ušao iz hrvatske privatne isprave, što vremenski nije mogao biti slučaj u ispravama bosansko-humskih vladara, jer su naime vladarske isprave u Bosni starije od privatnih bosansko-humskih isprava. Stoga je logično da je oblik invokacije *in Christi nomine* ušao u bosansko-humske isprave preko hrvatskih, kao što je bio slučaj i s prethodnim oblicima. Najevidentniji pokazatelji takvog mišljenja su konkretni primjeri invokacije, kronološki slijed i zemljopisni kontinuitet. I svi drugi oblici invokacije isprava tih kancelarija također međusobno bitno ne odstupaju jedan od drugoga. U pitanju su samo teološki termini koji su se u ispravama bosansko-humskih vladara upotrebljavali više opisno negoli primjerice u ispravama kancelarije hrvatskih narodnih vladara. To je opravdano samom vremenskom razlikom i teološkom naobrazbom pisara, jer je teološka terminologija zasigurno u doba bosansko-humskih vladara bila razvijenija od one iz vremena hrvatskih narodnih vladara. Tome treba pridodati da su i pojedini teološki predmeti proučavanja Svetog pisma u pojedinim vremenskim razdobljima bili različito naglašavani i proučavani. Ta bi se slika još više upotpunila, osobito glede simboličke invokacije, da nam je tradicija sačuvala sve predmetne srednjovjekovne isprave u izvornom obliku. Prepisivanjem je naime, kao i na druge načine, nestala simbolička invokacija s neke isprave. Slučajnost je htjela da su upravo u Kulinovoj ispravi sačuvane obje vrste invokacije, čime se jasno pokazuje da je Kulin bio katolik rimskog obreda. Isto je tako i s vje-

⁵⁵ Marko VEGO, »Tri povelje o posjedima Stjepana Vukčića Kosače«, *Most*, br. 19–20, Mostar, 1978., 137–138.

rom u jednoga Boga koji je stvorio sve na svijetu i sam svijet te ravna njime i koji je sve-moguć. Ban Kulin u svojoj ispravi kaže: »Tako mi Bog pomogao«,⁵⁶ kralj Tvrtko I. god. 1387. (9. IV.): »a sada u ovo vrijeme Bog svojom milošću umnoži gospodstvo njegovo«,⁵⁷ Sandalj: »Bogom živim, ... i virom koju viruju i dušom mojom«,⁵⁸ Stjepan Ostojić za Boga kaže da je »istiniti pastir i sjevladar«,⁵⁹ Radoslav Pavlović: »Slavni Bože, caru nebeski, koji praštaš i svojim božanstvom tvoriš sva stvorenja, ja ponizni sluga pred Tobom«⁶⁰ i tako redom. Na takvoj vjerskoj istini i bosansko-humski vladari i velmože temelje svoju svjetovnu vlast, a dualističkom vjerovanju nema ni traga.

I u ispravama bosansko-humskih vladara devocija ili formula pobožnosti je najčešće sastavni dio intitulacije. Nazočna je u ispravama bosanskih banova i kraljeva, ali i u drugim bosansko-humskim srednjovjekovnim dokumentima tih vladara. Njezini latinski oblici u tim izvorima su *dei gratia*, *ex gratia dei domini*, *domini dei gratia*, *eadem dei gratia* i slično.⁶¹ Njome bosansko-humski vladari u svojim ispravama naglašavaju da su oni u prvom redu vladari Božjom milošću. Tako je Stjepan II. Kotromanić *dei gratia banus*, ban Tvrtko *dei gratia banus* i kasnije (1377.) *dei gratia rex*, kralj Dabiša *dei gratia rex*, kralj Ostoja *dei gratia rex* i kralj Tomaš *dei gratia rex*. Njihovo vladanje povjerenom im državom trebalo bi biti u skladu s Božjom vlašću bez koje oni ne bi smjeli biti to što jesu. No u vrijeme svoje vladavine isti vladari tu formulu u mnogim slučajevima potpuno oprečno primjenjuju u praksi. Devocijske formule bosansko-humskih vladara, kao uostalom prethodno i hrvatskih narodnih vladara i drugih suvremenih zapadnih srednjovjekovnih vladara, ipak na razne načine izražavaju zahvalnost Bogu za primljenu vlast, a ujedno jasno označavaju pripadnost tih vladara katoličkoj vjeri, odnosno rimokatoličkoj Crkvi. Ta je stvarnost više-manje nazočna i u drugim diplomatskim formulama navedenih isprava. Devocijom se dakle u tim ispravama odražava katoličko, kulturno i duhovno stanje unutar političke vlasti bosansko-humskih vladara. Analizom isprava može se doći do spoznaje da se takvo stanje odražavalo i u svakodnevnom životu srednjovjekovnog Huma i Bosne. Ti su vladari milošću Božjom to što jesu, što je također odraz katoličanstva i u političkom životu, odnosno teološko poimanje vladarske moći. Uz božanski izvor vlasti ponekad se navodi i ljudski element, odnosno nasljedstvo vlasti od oca ili djeda ili pak od oba. U većini slučajeva nazočnost devocije unutar intitulacije opravdava se krepošću koju bi trebao imati vladar uz čije je ime donesena formula devocije. Najbliži izvor prelaska devocije u bosansko-humske isprave jesu upravo isprave kancelarije hrvatskih narodnih vladara. Ona u ispravama bosansko-humskih latinskih isprava ima oblik *dei gratia*, kao i u hrvatskim, ali u nekoliko slučajeva odstupa od toga oblika. Tako u ispravi bana Prijezde

⁵⁶ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 2.

⁵⁷ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 210.

⁵⁸ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 247.

⁵⁹ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 282.

⁶⁰ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 311.

⁶¹ Milko BRKOVIĆ, *Isprave hrvatskih narodnih vladara i latinske isprave bosansko-humskih vladara i velmoža*, Zadar – Mostar, 1998., 196–198.

1287.,⁶² jedanput kod bana Stjepana II. Kotromanića, u njegovoj ispravi nastaloj oko 1326. godine,⁶³ gdje glasi *ex gratia dei domini*, jedanput kod kralja Tvrtka I., u njegovoj ispravi iz 1380.⁶⁴ (*domini dei gratia*), jedanput kod kralja Dabiše, u njegovoj ispravi iz 1392. (25. travnja),⁶⁵ gdje glasi *Domini Dei Gratia*. U subskripciji pisma Tvrtka I. iz 1366. (29. ožujka)⁶⁶ ona glasi: *dei et domini nostri Ludovici regis gratia*, dok u pismu kralja Tomaša iz 1459. (1. svibnja)⁶⁷ ima oblik *eadem dei gratia* zbog toga što je povezana s prethodnom devocijom te isprave. Ta su odstupanja najčešća kod falsifikata i prijevoda na latinski jezik. Ponekad je umjesto ustaljenog oblika *dei gratia* zamijenjen redosljed riječi pa glasi *gratia dei*. Takav je slučaj u falsificiranoj ispravi Tvrtka II. iz god. 1426. (7. listopada)⁶⁸ i u prijevodu s hrvatskog Tomaševe isprave iz 1446. (25. svibnja).⁶⁹ Po svom sadržaju devociona formula je najujednačenija diplomatska formula u bosansko-humskim ispravama, a počela se upotrebljavati u prvoj polovici XIV. stoljeća. U ispravi bana Prijezde, kojom 1287. daruje župu Zemljanik knezovima Babonićima,⁷⁰ upotrijebljen je *stilus incarnationis*, odnosno *stilus annuntiationis* (25. ožujka) za početak godine. Datacija isprave gospodara Bosne, Pavla Bribirskog, kojom skupa s braćom i sinovima god. 1301., potvrđuje knezu Hrvatinu posjede,⁷¹ navodi Gospin blagdan (*in festo prificationis virginis gloriose*), a 1304. u ispravi knezu Hrvatinu⁷² Uskrsnuće Kristovo (*in crastino resurrectionis domini*). Navođenje blagdana nalazimo i u kasnijim datacijama bosansko-humskih latinskih isprava, i to ponajviše u onima čiji je pisar iz kancelarije hrvatskih velmoža, ili je pak crkvena osoba. Tako u ispravi bosanskog bana Mladena, Pavlova brata, splitskim trgovcima 1302.⁷³ (*in crastino pentecostes*), ispravi kneza Vukoslava 1325.,⁷⁴ u počast papi Urbanu 25. svibnja (*in festo Urbani pape*), bana Tvrtka, brata mu Vuka i majke Jelene 1356. (14. ožujka),⁷⁵ Dubrovniku, gdje se navodi Četrdesetnica (*feria secunda post dominicam primam quatragesime*), iste godine na 1. studenoga u ispravi bosanskom biskupu Petru u svezi potvrđivanja imanja Dubica,⁷⁶ gdje se navode Svisveti

⁶² *Codex diplomaticus*, VI, 588–589.

⁶³ Lj. THALLOCY, »Istraživanje o postanku bosanske banovine s naročitim obzirom na povelje Körmendskog arhiva«, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XVIII, Sarajevo, 1906., 404–404.

⁶⁴ L. THALLOCY, *Wie und wann wurde Hervoja Grossvojevode von Bosnien?*, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Hercegovina*, Bd. VI, Beč, 1899., 284–285.

⁶⁵ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, *Lucius XX–12*, sv. VII, fol. 121–123.

⁶⁶ Š. LJUBIĆ, *Listine*, IV, 84.

⁶⁷ NAGY-NYARI, *Magyar Diplomacizai emlékek Matyas Kiraly*, I, Budimpešta, 1875., 49–50.

⁶⁸ Baltazar Adam KRČELIĆ, *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae*, Zagreb, 1770., 257–258.

⁶⁹ L. THALLOCY i S. BARABAS, *Codex diplomaticus comitatum de Blagay*, Budimpešta, 1897., 342–345.

⁷⁰ *Codex diplomaticus*, VI, 588–589.

⁷¹ F. ŠIŠIĆ, »Iz arkiva u Körmendu«, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, VII, Zagreb, 1905., 213.

⁷² Ibidem, 214.

⁷³ *Codex diplomaticus*, VIII, 27–28.

⁷⁴ L. THALLOCY, i S. BARABAS, *Codex diplomaticus comitum de Blagay*, 79.

⁷⁵ Državni arhiv u Dubrovniku, *Acta sanctae Mariae maioris*, 194.

⁷⁶ Lj. THALLOCY, »Istraživanje o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje Körmendskog arhiva«, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XVIII, Sarajevo, 1906., 437–438.

(*in festo omnium Sanctorum*), u ispravi bana Tvrtka mletačkim trgovcima god. 1366.,⁷⁷ gdje je navedena Cvjetnica (*dominica Ramis Palmarum*), zatim Uskrs u ispravi kralja Tomaša Mlečanima 1444. (15. travnja)⁷⁸ (*quarto die festi pasce*), Duhovi u njegovoj ispravi od 3. lipnja te godine,⁷⁹ sv. Ivan Krstitelj u njegovoj ispravi iz 1446.,⁸⁰ blagdan sv. Martina u njegovoj ispravi od 11. XI. 1449.⁸¹ (*in festo beati Martini Episcopi et Confessoris*) i slično. Formula salutacije isprava bosansko-humskih vladara i velmoža također svjedoči njihovo katoličanstvo. U ispravi bana Prijezde iz 1287.⁸² ona glasi: *salautem in omnium salvatorem* (pozdrav u Svevladaru). U pojedinim latinskim ispravama kralja Tvrtka I. ona glasi: *salutem i domino salvatore* (2. lipnja 1390.),⁸³ *salutem in omnium salvatore* (8. i 11. lipnja 1390.)⁸⁴ i slično. Iz tih i drugih salutacija može se zaključiti da su bosansko-humski srednjovjekovni vladari u svojim latinskim ispravama imali isključivo svetopisamske pozdrave. Oni u svojim pozdravima preko druge božanske osobe ophode s ljudima. Formula arenge latinskih isprava bosansko-humskih vladara nije redovita, ali ondje gdje je nazočna obično je opširna i svojim sadržajem predstavlja manji katolički teološki traktat. Izražava božansku mudrost, božanski naum, milost i milosrđe koji prožimaju ljudski rod, Božje stvaranje zemlje i ljudskog roda, silazak Boga na zemlju i izvođenje njegova nauma s ljudskim rodom, prednost nebeskog i podložnost zemaljskog kraljevstva nebeskom, zatim onu svetopisamsku poruku da Bog nagrađuje svoje vjernike, pa tako i zemaljski kralj treba nagrađivati svoje podanike koji mu vjerno služe, a daje i posebno značenje katoličkoj vjeri i katoličkim crkvenim dostojanstvenicima. Slično je i s diplomatskom formulom sankcije, koja ima isključivo crkveni značaj. Njezina neredovitost u latinskim ispravama bosansko-humskih vladara upravo je pokazatelj sukoba između rimokatoličke crkve i mjesnih kršćana Bosne i Huma. To se upravo odrazilo na ispravama pisanim latinskim jezikom, a ne i na onima koje su pisane bosanicom, što ujedno pokazuje da je bosansko-humsko patarenstvo nastalo i došlo u Bosnu iz krajeva gdje je upravo latinski jezik bio jezik isprava i kulture uopće. Taj se sukob s latinskim jezikom zbio već u doba hrvatskih narodnih vladara, kada je ugrozio glagoljicu i starohrvatsko bogoslužje hrvatskog govornog područja. On je i na teritoriju kasnije srednjovjekovne Bosne bio omražen kod većeg dijela domaće javnosti, što se odrazilo i na pisanju isprava tim jezikom. Najčešći dio formule sankcije u ispravama je prijetnja duhovnom kaznom, primjerice prokletstvo 318 crkvenih otaca, nazočnih 325. godine na saboru u Niceji, zatim prokletstvo svih svetih, prijetnja paklenim sudom i vječnim ognjem, đavlom i njegovim anđelima, sudbinom izdajice Jude Iškariotskog i slično.

⁷⁷ Š. LJUBIĆ, *Listine*, IV, 84.

⁷⁸ *Archivio di Stato Venezia, Miscellanea Atti diplomatici*, busta, 53, br. 1099.

⁷⁹ Ivan KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, »Spomenici bosanski i crnogorski«, *Arkiv za pověstnicu jugoslavensku*, knj. II, Zagreb, 1852., 35–48.

⁸⁰ Franjevački samostan Fojnica, *Franjevačka kronika*, 51–55.

⁸¹ J. TELEKI, *Hunyakiak kora*, 245–246.

⁸² *Codex diplomaticus*, VI, 588–589.

⁸³ Š. LJUBIĆ, *Listine*, IV, 280–282.

⁸⁴ *Magyar Orszagos Leveltar (Archivium generale Hungaricum) Budapest, Diplomatai Leveltar (Acta ante-mochachiana), A. Mohach elötti gyűjtemeny) – 50050.*

Katolička vjera bosansko-humskih vladara i velmoža, kao i njihovih podanika, jest vjera u Isusa Krista. Ban Ninoslav se pouzdaje »u Gospodina Boga Isukrsta, ... bi volja našega višnjega Gospoda Boga Isukrsta, ... klanjamo se Gospodu Bogu našem Isukrstu«. ⁸⁵ Kralj Tvrtko I. u svojoj ispravi iz 1378. (10. IV.) i 1382. (2. XII.) navodi: »prinijeti svojemu blagodijelitelju vlasti Kristu«, »... najbolje je moliti se mojemu vladaru Kristu Bogu za sve milosti i prisezati vladaru mojemu Kristu Bogu«, ⁸⁶ dok Tvrtko II. 1421. (18. III.) kaže: »Jedan Bog Isus Krist je danas i uvijek«, ⁸⁷ Radić Sanković prilikom darivanja sela Lisac u Primorju 1399. (25. VIII.) potvrđuje: »I tu zazva ime Krista Boga«, ⁸⁸ a zaključak na sve stavlja Tvrtko II. 1420. (16. VIII.) riječima: »čovjekoljubivog vladara slatkoga mi Krista«. ⁸⁹ Svi ti i mnogi drugi izričaji o Kristu u bosansko-humskim srednjovjekovnim ispravama još prije dolaska dominikanaca i franjevaca u Bosnu imaju svoje porijeklo u reguli sv. Benedikta. Klasičan primjer pravovjernosti bosanskih velmoža sadržan je i u ispravi Pavla Radinovića iz 1397. (25. III.). ⁹⁰ Tu se, uz simboličku invokaciju na početku, navodi: »Dopuštanjem Boga Oca svedržitelja, zajedništvom Sina jedinorođenoga i savršenstvom presvetog i posvuda nazočnog Duha«. Samo datiranje isprava po navještenju i rođenju Isusovom, kako smo vidjeli u formuli datacije, uvelike potvrđuje katoličko vjervanje bosansko-humskih banova, kraljeva, velmoža i samog naroda Huma i Bosne u Isusovu ljudsku narav. Sva druga odstupanja i apokrifni tekstovi su pojedinačni ili slučajevi manjih skupina, kojih je tada bilo na cijelom kršćanskom Zapadu.

Niz izričaja u formulama isprava pokazuje da su bosansko-humski vladari i velmože vjerovali i u majčinstvo Blažene Djevice Marije. Nju se u ispravama naziva »Majkom Božjom«. Tako u ispravi bana Ninoslava iz 1240. (22. III.), velmoža Biljaka i Radića Sankovića 1391. (15. IV.), hercega Stjepana 1453. (19. VII.), sina mu Vladislava 1451. (15. VIII.) i u mnogim drugim ispravama. ⁹¹ Ban Ninoslav se u ispravi iz 1240. (22. III.) pouzdaje »u Gospoda Boga našeg Isukrsta i u presvetu Bogorodicu Djevicu Vladaricu Mariju«, a u formuli sankcije onoga koji ne izvrši određeno u ispravi proklinje riječima: »Da ga Bog sapne i sveta Bogorodica«. ⁹² Velmože Biljak i Radić Sanković u sankciji isprave iz 1391. (15. IV.) izjavljuju: »Da je proklet od Boga i od prečiste Bogorodice« onaj koji onemoguću izvršenje određenog. ⁹³ Kralj Ostoja u svojoj ispravi iz 1399. (15. I.) piše: »Pomoću Božjom i prečiste njegove Matere«. ⁹⁴ Vojvoda Sandalj Hranić, također u sankciji isprave, god. 1419. (24. VI.) kaže: »Da smo prokleti i zavezani živim Bogom i Pričistom«, ⁹⁵ a knez Vladislav Vukčić god. 1451. (15. VIII.): »Rotih se i zakleh Bogom živim

⁸⁵ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 28.

⁸⁶ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 186, 201.

⁸⁷ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 316.

⁸⁸ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 242.

⁸⁹ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 304.

⁹⁰ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 229.

⁹¹ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 28, 32, 219, 233, 447, 460.

⁹² F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 28.

⁹³ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 219.

⁹⁴ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 233–234.

⁹⁵ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 291.

... i pričistom Bogorodicom Majkom njegovom«. ⁹⁶ Slično kaže i kralj Tomaš u sankciji isprave iz god. 1451. (18. XII.): »Da je proklet Bogom ... i svetom Divom Marijom« i u istoj ispravi »da je vidimo i na slavu Isukrsta, Sina Božjega i prečiste matere njegove, Djeve Marije«, ⁹⁷ a herceg Stjepan 1453. (19. VII.): »Zaklinjem se u Gospoda Boga svedržitelja i u prečistu njegovu Bogomater svetu Divu Mariju«. ⁹⁸ Kralj Tomaš u sankciji isprave iz god. 1446. (22. VIII.) kaže: »Da je proklet Bogom ... i svetom Bogomaterom, Blaženom Divom Marijom« ⁹⁹ i tako dalje na mnogim mjestima u ispravama.

Nekolicina isprava bosansko-humskih vladara i velmoža odiše i vjerom u otkupljenje i stvarno trpljenje i smrt Isusovu, prethodno uzevši ljudsku narav, kao i u njegovo uskrsnuće i uzašašće na nebo. Potvrdu za to nalazimo u ispravi kralja Dabiše 1392. (17. VII.) u kojoj se to opetuje tekstem: »Za milosr'de že milosti snide s nebese na zemlju človjekoljubno, i podaše človiče suštstvo prijestupleniem' soboiu oboživ' na nebesa vazvede ... Tim' že i pogib'sie ovce doma Izravileva ka istinom pastiru i Bogu vsedr'žitelju vaz'vrastene biše«. ¹⁰⁰ Isti takav tekst formule arenge nalazimo i u ispravi kralja Tvrtka I. 1380. (12. III.), ¹⁰¹ kralja Ostoje iz 1399. (5. II.) ¹⁰² i kralja Tvrtka II. god. 1405. (24. VI.). ¹⁰³ Ta je vjera još bremenitije iskazana u arengi isprave velmože Radoslava Pavlovića i sina mu Ivaniša 1432. (25. X.) tekstem: »... smislismo se u našoj pameti koliciem' milosr'd'em' Bog' liubi naraav' človjecnu, posla svoga Sina slatkoga uvelicieh mukah', da ih' izbavi iz gr'jeh' i po uskr'sen'iu, kada htje uziti na nebese, da sjede z desnuiu Ot'ca Boga, Bož'stvenom' nam' riečiu reče ...«. ¹⁰⁴ U svojoj ispravi iz god. 1355. ban Tvrtko I. spominje i krv Božju riječima: »i da je pričeshćen krvlju Božjom«. ¹⁰⁵ Takve vjere ne nalazimo ni kod najkatoličijih vladara Zapada. Stoga i jest uvelike čuditi se otkud toliki napadi na bosansko-humske katoličke vladare i kršćane uopće.

Nadalje, u ispravama bosansko-humskih vladara i velmoža nalazimo i elemente vjerovanja u sudnji dan na svršetku svijeta i vijeka. U sankciji svoje isprave iz 1397. (13. V.) kraljica Jelena, udova kralja Dabiše, prijeti riječima osude: »Da e proklet' Ot'cem i Sinom' i svetim Duhom'«, Bogorodicom', angeli i ar'hangeli i svemi svetimi, i da bi se odrekao vjere angela na umrli čas, i da ie priedan' na' velikom' sudištu u d'iavol ruke i u večni pakao kako Iuda Skariocki«. ¹⁰⁶ Slično piše i vojvoda Sandalj Hranić u svojoj ispravi pisanoj »u prvi utoruk po sridopostiini« god. 1410. čije proklinjanje glasi: »I da se odreku Boga i

⁹⁶ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 447.

⁹⁷ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 450, 448.

⁹⁸ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 460.

⁹⁹ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 440.

¹⁰⁰ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 220; Ljubomir STOJANOVIĆ, *Stare srpske povelje i pisme*, knj. I/1, Beograd – Sremski Karlovci, 1929., 172.

¹⁰¹ Đ. ŠURMIN, *Acta Croatica*, 91.

¹⁰² F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 235.

¹⁰³ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 253.

¹⁰⁴ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 366–367.

¹⁰⁵ L. THALLOCY, *Studien*, 15.

¹⁰⁶ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 230.

vire ku virulu i ančela pravoga na dan' sudni«,¹⁰⁷ a njegov nasljednik herceg Stjepan Vukčić Kosača god. 1435. (10. VII.) »... da smo se od'rekli Boga i ančela milostivoga na smr'ti i na dan sudni«. ¹⁰⁸ Tako piše i knez Radoslav Pavlović u svojoj ispravi 1427. (31. XII.) zaklinjući se riječima: »I da smo se od'rekli Boga i Ian'gela milostivoga na daan' sugni i vjere koiu vieruemo«. ¹⁰⁹ Vojvoda Sandalj god. 1419. (24. VI.) ponovno iznosi svoju vjeru u sud Božji zaklinjući se riječima: »V' dan' smr'ti i priminutia našega, i v' sudni dan' da ne imamo pomilovanje prid' licem' Božiiim«, ¹¹⁰ a slično i knez Radoslav Pavlović god. 1423. (7. IV.) riječima »i va dan' smr'tni i priminut'ia našega i va sućni dan' da ne imamo pomilovan'ia pried' licem' Božim'«. ¹¹¹ Konačno, herceg Stjepan Vukčić Kosača, vele provikani pataren, u svom testamentu iz godine 1467. (20. V.) kaže: »Naiprvo za moiu dušicu na slavu i na službu Božiiu 10 tisuć' zlatjeh' dukat'«, ¹¹² a njegovi sinovi herceg Vlatko i knez Stjepan pristali su god. 1470. (26. VII.) da se ta oporuka realizira u za to određenu svrhu: »deset tisuć' dukat', koe su dali i razdilili s našiem' dobriem' hotien'em' za dušu više rečenog našega roditela«. ¹¹³ Ta je svota odlukom pape Pavla II. god. 1469. predana kralju Matijašu, da s njom raspolaže »*ad omnem requisicionem et ordinationem*«. ¹¹⁴ Iz toga proizlazi da su bosansko-humski vladari i velmože čvrsto vjerovali u nagradu za dobra djela i kaznu za grijeha na vječnom sudu.

Analogno isticanju monoteističkog vjerovanja u osobnog Boga Oca i Sina, koji je postao čovjekom radi čovjekova spasenja, u navedenim je ispravama nazočna i vjera u Duha Svetoga. U dataciji isprave sanskog kneza Vukača iz god. 1396. (24. V.) navodi se »*feria quarta proxima post festum Sancti Spiritus*«. ¹¹⁵ U svojoj ispravi iz god. 1399. (15. I.) kralj Ostoja ispovijeda: »O velemožna silo priesvetago Duha, Bože slavni va Troici ...«. ¹¹⁶ Slično ispovijeda i knez Pavao Radinović kad kaže: »... savr'šeniem' vse prjesvetago Duha«. ¹¹⁷ Iz toga je jasno da su sve tri božanske osobe jednake i među njima nema razlike.

Analizirane isprave bosansko-humskih vladara i velmoža sadrže javno i osobno štovanje kršćanskih svetaca, osobito katoličkih. Sveti Juraj je bio zaštitnik i krsno ime kneza Radiča Sankovića. ¹¹⁸ Uvelike je štovan sveti Grgur Nazijanac, koji je po svoj prilici bio i krsno ime i zaštitnik obitelji i dinastije Kotromanića. ¹¹⁹ Zajedništvo svetih osobito je nazočno u

¹⁰⁷ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 275.

¹⁰⁸ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 383.

¹⁰⁹ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 342, 371.

¹¹⁰ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 291.

¹¹¹ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 325.

¹¹² Lj. STOJANOVIĆ, *Stare srpske povelje i pisma*, I/2, Beograd – Srijemski Karlovci, 1934., 87.

¹¹³ F. MIKOLOŠIĆ, *Monumenta*, 508.

¹¹⁴ J. GELCICH – L. THALLOCHY, *Diplomatorium relationum reip. ragus. cum regno Hungariae*, 1887., 629.

¹¹⁵ L. THALLOCHY i S. HORVATH, *Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum (Comitum: Dubiza, Orbasz, et Szana)*, Budimpešta 1912., 116.

¹¹⁶ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 233.

¹¹⁷ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 229.

¹¹⁸ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 219.

¹¹⁹ Č. TRUHELKA, u: *Wissenschaftliche Mittheilungen*, XI, 210.

formulama sankcije, posebice u njezinom dijelu zakletvi, na primjer u ispravi Stjepana Vukčića Kosače iz god. 1435. (10. X.) u kojoj se herceg kune tim zajedništvom riječima: »Postaviv' ruci' na svetom' Evangeliju i na časnomi križi Gosposi ... v' Gospoda vsedr'žitelia i v' pričistu Bogorodicu i v' 4 Evangeliste i v' 12 svetieh' Apostol vr'hovnih' i va 318 svetieh' Otac', iže sut' na Nikiu i va 70 izabranieh' Božih' i va vsie svete iže od' vieka Bogu ugodivše.«¹²⁰ Štovanjem svetaca i molitvama za mrtve bosansko-humski vladari i velmože preko svojih isprava javno su ispovijedali svoju vjeru u zajedništvo katoličkih svetaca. Time su priznavali crkvenu tradiciju i Katoličku crkvu.

Analogno duhovnim prijetnjama u sankcijama i datacijama navedenih isprava bosansko-humski vladari i velmože vjerovali su u Isusovo uskrsnuće i vječni život. Niz njihovih isprava navodi Uskrs ili pak druge blagdane vezane za nj. Tako se u dataciji isprave bosanskog bana Mladena, izdanoj splitskim trgovcima, god. 1302. (11. VI.)¹²¹ navodi »*in crastino pentecostes*«, dakle sutrašnji dan Duhova, a u njegovoj ispravi koju je izdao skupa s bratom Pavlom (hrvatskim banom) god. 1304. (30. III.) knezu Hrvatinu izričito se navodi Uskrs, odnosno sutrašnji dan ili uskrsni ponedjeljak (»*in crastino resurreccionis domini*«).¹²² U zajedničkoj ispravi bana Tvrtka, brata mu Vuka i majke Jelene izdanoj Dubrovniku u mjestu Neretva god. 1356. (14. III.),¹²³ uz mjesto i godinu izdanja navedeno je i »*feria secunda post dominicam primam quatragesime*«, a u njegovom pismu izdanom u mjestu Bosna god. 1366. (29. III.) doslovno Cvjetnica (»*dominica Ramis Palmarum*«).¹²⁴ U dataciji isprave kralja Tomaša iz god. 1444. (15. IV.) navodi se »*quarto die festi pasce*«,¹²⁵ a iste godine 3. lipnja »*feria quarta proxima post festum penthecostes*«. ¹²⁶ Daleko više takvih primjera sadrže ćirilске srednjovjekovne isprave bosansko-humskih vladara i velmoža. Ban Tvrtko I. oko god. 1370. proklinje onoga tko pogazi zadanu riječ: »Da je proklet ... i da mu duša poide u onu gehenu, koiu Bog' ugotova diavolu«,¹²⁷ a kraljica Jelena u svojoj ispravi iz god. 1397. (13. V.) veli: »I da je priedan' na velikom' sudištu u d'iavole ruke u večni pakao kako Iuda Skariocki.«¹²⁸ Uz navođenje Uskrsa u ispravama i drugim dokumentima bosansko-humsko hrvatsko srednjovjekovno etničko područje veoma je bogato običajima i obredima vezanim uz taj blagdan. Neki od tih običaja i obreda zadržali su se do naših dana, primjerice blagoslov mladih plodova i hrane, kuckanje i darivanje šarenih uskrsnih jaja (pisanice) i drugo.

Vidljivo je i iz formula sankcije ćirilskih isprava da su bosansko-humski vladari i velmože veliku pozornost posvećivali zakletvama i proklinjanju. Ban se Kulin u navedenoj is-

¹²⁰ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 383.

¹²¹ *Codex diplomaticus*, VIII, 27–28.

¹²² *Codex diplomaticus*, VIII, 80.

¹²³ Državni arhiv u Dubrovniku, *Acta sanctae Mariae maioris*, Č 104, Beč, 1006.

¹²⁴ Š. LJUBIĆ, *Listine*, IV, 84.

¹²⁵ *Archivio di Stato Venezia, Miscellanea Atti Diplomatici*, busta 53, br. 1099.

¹²⁶ I. KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, »Spomenici bosanski i crnogorski«, *Arkiv za povistnicu jugoslavensku*, knj. II, str. 35–48.

¹²⁷ Đ. ŠURMIN, *Acta croatica*, 86.

¹²⁸ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 230.

pravi iz god. 1189. (19. VIII.)¹²⁹ kune riječima: »Tako mi Bog' pomagai i sei sveto evan'gelije«. Ban Ninoslav, god. 1240. (22. III.): »Kel'nemo sje u Gospoda Boga našega Isu Hrista – da Bog ga sap'nie i sveta Bogorodica i v'si' sveti«. ¹³⁰ Braća Sankovići, Radič i Biljak, god. 1391. (15. IV.): »Na Sv. pismo Hristova evančelia ... esmo prisegli našom' virom' i dušom' ... i svetiem' Iur'em i Arhan'gelom Mihailom' našimi kr'stijemi imeni ... i da e proklet od Boga i od prječiste Bogurodice i od' častiago krsta ... i od' svetjeh Iur'ja i Ar'han'dela Mihaila ...«. ¹³¹ Kraljica Jelena god. 1397. (13. V.): »Tko gode patvori, da i e proklet' Ot'cem i Sinom i Svetim' Duhom', Bogorodicom, angeli i arhangeli i svemi svetim«. ¹³² Kralj Ostoja: »Prisegoh' i kleh' se ... postaviv' še ruci na svetom' evandjeli i na č'snom' kr'sti Gospodnje«. ¹³³ Stjepan Ostojić god. 1419. (5. III.): »... Prisegoh' i kleh' se az' kral' Stipan' i z Bogom darovan – m – i Gospoom' kraljev'stva mi materiu kralicom Kujavom' ... postavivše ruci na svetom' evančeliju, na časnom' kr'sti«. ¹³⁴ Osobito se svečano kune Sandalj Hranić god. 1419. (24. VI.): »Rotismo se i zaklesmo na častnom' i životvorešem' krsti Gospodini ... i v' duše naše ... Da smo prokleti i zavezani živim' Bogom' i Pričistom' i vsim svetimi, i da smo odpadnici prave vire, i da se nevirnici nazovemo ... i v' dan' smr'ti priminutija našega, i v' sudni dan' da ne imamo pomilovanja prid licem' Božii'm«. ¹³⁵ God. 1423. (7. IV.) Radoslav Pavlović se kune riječima: »Hoćemo, da su vse kletvi i patie i proklectva pala svrhu nas ... i da smo prokleti zavezani živem' Bogom' i Prečistom' i vsim ... svetimi i da smo ot'padnici prave vjere.« ¹³⁶ Herceg Stjepan Vukčić god. 1435. (10. X.) kune se riječima: »Rotismo se na svetom' evančeliju Bož'em' i na časnom' životvorešem' kr'stu Gospodinu ... v' Gospoda Boga vsedr'žitelia i va prečistu Bogorodicu« ¹³⁷ i tako dalje.

Iz devocionih formula isprava vidljivo je da su bosansko-humski vladari i velmože vjerovali u milost Božju. Isto je tako prema formuli invokacije, simboličke i verbalne, tih isprava neosporna činjenica da su poštivali znak križa. O tome nam svjedoče i drugi izvori, kao što su pečati, grbovi, novci, nadgrobni spomenici i slično. O primanju sakramenta krštenja bosansko-humskih vladara i velmoža malo ima izravnih podataka, ali su se oni zasigurno krštavali. U jednoj svojoj ispravi iz god. 1399. (15. I.) kralj Ostoja kaže da se krsti u ime Oca, Sina i Duha Svetoga: »Va Ot'ca že reku i Sinja i va Svetom' Dusi, o Troice prjesveta, slava tebjje, va te bo kr'stih' se«. ¹³⁸ U prilici njegova primanja među plemiće od strane Dubrovačkog vijeća i darivanja mu palače u Dubrovniku, početak dubrovačkog dokumenta donosi riječi: »O velikoslavna prjsveta Troice, slava tebe v' te bo

¹²⁹ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 2.

¹³⁰ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 33, 120, 124.

¹³¹ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 219.

¹³² F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 230.

¹³³ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 236.

¹³⁴ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 284.

¹³⁵ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 290.

¹³⁶ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 324.

¹³⁷ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 383.

¹³⁸ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 233.

kr' stihmo se«,¹³⁹ iz kojih je također vidljivo da je kralj Ostoja primio krštenje. Jedna bilješka iz Dubrovačkog arhiva glasi: »Nakon malo (1401.) dođoše poslanici kralja Ostoje (u Dubrovnik) navijestiti republici rođenje kraljeva sina i da je pozovu na krštenje. A republika mu pošalje poklisare s dragocjenim darom.«¹⁴⁰ Za pojedince je zabilježeno da su slavili krsno ime. Tako župan Biljak Sanković, kako smo već naveli, slavi sv. Jurja, a njegov brat Radič sv. Mihovila (»našom vierom' i dušom ... i svetiem Iur'em i arhan'gelom Mihailom' našimi kr'stniemi imeni«).¹⁴¹ Mati bana Stjepana II. Kotromanića, banica Elizabeta, slavila je sv. Katarinu mučenicu (25. studenoga). U svojoj ispravi datiranoj u Ribičih iz god. 1323.–1331. (25. XI.) kaže da je pisana na »Katilinin' d'n', na sveticu gospe banice«. ¹⁴² Gospodar Bosne i Huma ban Pavao Šubić imao je god. 1299. (7. IV.) zaštitnika svoje obitelji u sv. Ivanu Krstitelju.¹⁴³ Po svoj prilici to mu je bilo i krsno ime. Kumstvo je također postojalo kod tih vladara i velmoža. Herceg Hrvoje kumovao je na vjenčanju ugarsko-hrvatskom kralju Sigismundu, njegovoj ženi Barbari i po svoj prilici na krštenju njegovoj kćeri Elizabeti.¹⁴⁴ U njegovom pismu Sigismundovoj ženi, kraljici Barbari, iz god. 1413.¹⁴⁵ nekoliko se puta spominje katolička vladarska udruga *Družba zmajeva* koju je osnovao kralj Sigismund. Sigismund je Hrvoja imenovao članom te družbe u znak iskrene ljubavi, kako kaže, uzimajući ga ujedno za svoga kuma, zajedno s prejasnom vladaricom gospođom Barbarom, ugarskom kraljicom »našom predragom suprugom i brojnim vladarima svijeta i barunima naših kraljevstava u znak neraskidive sveze odlučismo da mu damo kao osobitu počast dragocjeni ukras to jest znak zmaja da ga svečano nosi«. ¹⁴⁶ Prema tom pismu čini se da je herceg Hrvoje već primio katoličanstvo na koje se indirektno poziva kad prijeti da će obavijestiti kršćanske vladare da se ne poštuje budimska zakletva. U svezi njegova kumstva Sigismundu i Barbari, odnosno njihovoj kćeri Elizabeti, u pismu nije jasno je li riječ o crkvenom ritualu ili o nečem drugom. Po crkvenom pravu za svako crkveno kumstvo osnova je valjano krštenje, koje je Hrvoje imao bilo kao pataren bilo kao katolik. S druge strane, jedino za kumstvo pri vjenčanju ni po crkvenim propisima nije neophodno biti katolik. Stoga se u prvi mah može zaključiti da je Hrvoje kum Sigismundu i Barbari na vjenčanju i kao takav je mogao uz dobru volju okoline biti kum i kao pataren, odnosno bosanski kršćanin. No u istom se pismu Hrvoje kune svetim Ivanom, što odbacuje sve gornje pretpostavke i potvrđuje da je on tada stvarno bio primio ili obnovio katoličanstvo, jer su mu roditelji bili katolici, zbog čega mu je bilo žao umrijeti u poganskoj (patarenskoj) vjeri, ali to mora zbog događaja posljednjih godina njegova života – kako se dade zaključiti na temelju toga pisma. Kratko rečeno, iz kraljevih i kraljičinih postupaka i ponašanja njihovih baruna Hrvoje se uvjerio u njihovu neljudskost koja

¹³⁹ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 289.

¹⁴⁰ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 188, bilj. 148.

¹⁴¹ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 219.

¹⁴² L. THALLOCY, *Studien*, 16.

¹⁴³ *Codex diplomaticus*, VII, 332.

¹⁴⁴ *Napretkova povijest*, Sarajevo, 1942., 429.

¹⁴⁵ G. FEJER, *Codex diplomaticus Hungariae ...*, tom. X, vol. IV, 384–387, prema I. LUCIUS, *Memorie storiche di Tragurio ...*, 392–394.

¹⁴⁶ Ivan LUCIĆ, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, II, Split, 1979., str. 863, bilj. 16, prijevod Jakov STIPIŠIĆ.

svjedoči da je i njihovo katoličanstvo lažno te se zbog toga ponovno vraća u svoju »dobru i staru« vjeru. U svezi spominjanja sv. Ivana može se pretpostaviti da je to ime Hrvoje dobio na krštenju, ili prije ili u vrijeme ulaska u Družbu zmajeva, ili je pak sagradio neku crkvu posvećenu sv. Ivanu – što je vrlo vjerojatno s obzirom na ondašnje običaje. Možda se ta crkva upravo nalazila u blizini njegove bosanske prijestolnice Jajca, čime je htio pokazati, sagrađivši katoličku crkvu usred patarenstva, da je i u tome vjeran Sigismundu i njegovoj ženi, kraljici Mariji, kako je to otprije potvrdio ispravom iz god. 1393. (23. VIII.).¹⁴⁷ Isto je tako značajno kumstvo kneza Radoslava Pavlovića s Dubrovnikom. Na njegov poziv odgovorilo je dubrovačko vijeće god. 1433. (17. I.) da će Dubrovnik biti kum vojvodi. »Ka budete pozvani«, pišu poslanicima, »da ošišate kosu djevojčici, kako je običaj i način tamo, zavijte u ostriženu kosu 30 dukata, kako vam se sviđi«. ¹⁴⁸ Dubrovačko vijeće je pristalo da i Radoslav bude kum Dubrovniku i naredilo svojim poslanicima da se to obavi s vojvodom ili njegovim sinom kada dođu u Dubrovnik,¹⁴⁹ a kumče je imalo biti sin knežev, ako se rodi ili, ako se ne rodi, sin kojega uglednijeg vijećnika.¹⁵⁰ Običaj rezanja kose pri kumovanju nalazimo i kod hrvatskog kralja Petra Krešimira IV., koji jednom prilikom daruje Pribini Gusiću neko zemljište i postaje mu kum uz običaj šišanja (*pro benedictione post tonsionem capillorum*).¹⁵¹ Još manje izvora postoji o tome jesu li bosansko-humski vladari i velmože primali sakrament potvrde. Nešto o tome može se nazrijeti u izvješću Mathaeusa de Santo Miniata o Hrvojevom ulasku u Zadar god. 1403. (2. VII.), koji kaže da je: »Jučer u Zadar došao vojvoda kraljevstva bosanskog ... On je, istina, pataren, ali ima načina da ga gospodin ... kardinal krizmom potvrdi i privede svijetlu pravoga spasenja«. ¹⁵² Poznato je iz kasnijih događaja da su, zbog nepostojanja biskupa, pape dozvolile franjevcima da taj sakrament podjeljuju krizmanicima. Isto je tako i sa sakramentom Tijela i Krvi Gospodnje, odnosno Euharistijom. Doduše ban Stjepan II. Kotromanić god. 1335. spominje »Kr'v' Božiiu da ie pričest'n' kr'vi' Božioi«, ¹⁵³ ali on pritom vjerojatno misli na muku i prolivenu Isusovu krv. Nešto je jasnije s primanjem sakramenta ispovijedi. Godine 1433. (29. VII.) saznajemo da kralj Tvrtko II. ima osobnog ispovjednika, kad mu papa Eugen IV. dozvoljava da ne mora postiti, ako mu dopusti i njegov ispovjednik i njegov liječnik.¹⁵⁴ O sakramentu umirućih, posljednjoj pomasti, u ispravama tih vladara i velmoža nema nikakvih svjedočenja. Ženidba bosansko-humskih vladara je često puta bila kamen spoticanja, kao uostalom i kod drugih zapadnih kršćanskih vladara, u odnosima s papama i katoličkim svećenstvom Bosne i Huma. To je sasvim razumljivo jer je žena i u najkršćanskijim zemljama srednjega vijeka bila predmetom izrabljivanja i obespravljena robinja muškarčeve samovolje. Poznato je da je hrvatski kralj Zvonimir morao prisegnuti papi da će se u njegovoj državi, kojoj je tada zasigurno

¹⁴⁷ *Codex diplomaticus*, XVII, 529–530.

¹⁴⁸ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 189, prema bilj. 155.

¹⁴⁹ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 189, prema bilj. 156.

¹⁵⁰ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 190, prema bilj. 157.

¹⁵¹ Franjo RAČKI, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam*, Zagreb, 1877., 163.

¹⁵² L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 190, prema bilj. 159.

¹⁵³ L. THALLOCY, *Studien*, 15.

¹⁵⁴ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 191, prema bilj. 162.

priladao i teritorij kasnijeg Huma i Bosne, ženidbe sklapati pred svećenikom i da neće dopuštati brakolomstvo.¹⁵⁵ Vladari i velmože osobito nisu priznavali čast tuđih žena i djevojaka. Iz tih je razloga papa Eugen IV. 1446. (30. IX.) podijelio oprost kralju Tomašu, protovestijaru Restoju, humskom knezu Jurju Tardislaviću, vojvodi Sladoju, Tomaševu bratu Radivoju, Petru Talovcu i knezu Sankoviću, iako su bili katolici.¹⁵⁶ Bosansko-humski vladari i velmože su osobitu pozornost posvećivali molitvi, postu i milostinji. U svojoj čaravnici za selo Lisac god. 1399. (25. VIII.) Radić Sanković moli riječima: »I tui prizvav' ime Hristovo Boga gospodin' kral' i vsa Bosna darova i zapisa ... Što jest' nam' rječiiu rek'l' i objetoval', blagodarismo Boga, koe mu e ukriepil' sr'ce na tom' i pravimo mole boga, da bude milosr'd'n Dubrovniku gradu, da se ima zapisanie ... uvijek«,¹⁵⁷ a ban Stjepan II. Kotromanić: »Da nam nije ot'činje molitve i materine ...«. ¹⁵⁸ Pojedine su formule arenge isprava bosansko-humskih vladara i velmoža u svojoj cijelosti ponizne molitve upravljene Bogu. Vidjeli smo da god. 1433. papa Eugen IV. oslobađa kralja Tvrtka II. posta uz pristanak njegova ispovjednika i liječnika. U zapisnicima dubrovačkog vijeća često se puta nalaze dopuštenja kupovine ulja za bosansko-humsku vlastelju. Tako god. 1433. (5. XII.) i 1436. (10. III.) Katarini, udovi kneza Vukca Hranića, god. 1434. (8. I.) vojvodi Sandalju, god. 1334. (14. XII.) knezu Radoslavu Pavloviću¹⁵⁹ i tako dalje. Toj su vlasteli Dubrovčani ulje redovito prodavali, a usoljenu ribu darivali. God. 1433. (11. XII.) Dubrovčani daju ribu vojvodi Sandalju kroz cijelo vrijeme njegova posta u Blagaju. Isto daju i njegovoj udovici Jeleni god. 1436. (5. XII.).¹⁶⁰ Kroz došašće je postio i herceg Stjepan Vukčić, kojemu Dubrovčani odlučuju dati ribe u iznosu četrdeset perpera »jer se sada, 7. prosinca 1437. nalazi sa svojom obitelji u Blagaju«. ¹⁶¹ Slično je bilo i s postom u korizmi. U ispravi Sandalja Hranića iz god. 1410. zapisano je da »u prvi utornik' po sridopostiiu«. ¹⁶² God. 1427. (20. i 12. I.) Dubrovčani određuju »dar u ribama svake sedmice do Uskrsa Sandalju, koji se nalazi u Bišću (Blagaju)«. ¹⁶³ Dana 10. ožujka 1433. dubrovačko vijeće Umoljenih odobrava slanje ribe Sandalju »za vrijeme Korizme«. ¹⁶⁴ Herceg Stjepan i njegova obitelj također posti u korizmi.¹⁶⁵ Bosansko-humski vladari i velmože poštivali su i moći svetaca. Ban Stjepan II. Kotromanić kune se »u vse mošti svetie, koie su u Dubrovnicu«, ¹⁶⁶ a ban Tvrtko i njegova mati Jelena Šubička »na moćeh' i na evan'čeli«. ¹⁶⁷ U oporuci hercega Stjepana spominje se mala srebrna sveta sli-

¹⁵⁵ *Codex diplomaticus*, I, 139–140.

¹⁵⁶ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 194–195, prema bilj. 174.

¹⁵⁷ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 242.

¹⁵⁸ L. THALLOCY, *Studien*, 11.

¹⁵⁹ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 196, prema bilj. 181.

¹⁶⁰ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 197, prema bilj. 184.

¹⁶¹ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 197, prema bilj. 185.

¹⁶² F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 275.

¹⁶³ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 197, prema bilj. 187.

¹⁶⁴ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 197, prema bilj. 188.

¹⁶⁵ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 197–198.

¹⁶⁶ F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta*, 23.

¹⁶⁷ L. THALLOCY, *Studien*, 23.

ka, mala zlatna slika s likom »prečiste Majke božje« i s mnogim drugim slikama, ukrašenima smaragdom, biserjem, dragim kamenjem i drugim ukrasnim dragocjenostima. Svoje sinu Stjepanu herceg ostavlja »svoje moći i slike, koje su pri meni nošene, okovane zlatom i srebrom i s biserom načinjene«. Sinu Vladislavu ostavlja »romenče i sv. mošti«. ¹⁶⁸ Iz toga je vidljivo da su bosansko-humski vladari i velmože štivali svete slike, kipeve i moći, kao i zapadni katolički vladari.

Isprave kazuju da su ti vladari i velmože gradili crkve. Ban Kulin je sagradio crkvu u Muhašinovićima kod Visokog, ili 1185. ili 1202.–1203. ¹⁶⁹ Crkve su zasigurno postojale, jer papinska pisma tim vladarima donose da su crkve zapuštene. Sandalj je molio Dubrovčane da mu u Dubrovniku daruju lokaciju za gradnju crkve i bolnice. ¹⁷⁰ Ban Stjepan II. Kotromanić je obnovitelj ruševnih crkava po Bosni, nabavljao je crkveno posuđe, crkveno ruho i druge crkvene potrepštine za koje se skupljala i milostinja.

Summary

THE CATHOLIC FAITH OF THE RULERS AND LORDS OF BOSNIA AND HUM

The article reveals extant primary sources about the Catholic faith of the rulers and lords of Bosnia and Hum. The western sources, mostly of the Hungarian provenance, blame rulers of Bosnia and Hum for the heresy. Therefore the Pope orders actions against these »heretics«. Later, in the sixteenth century Mavro Orbini, a Benedictine from Dubrovnik, maintains that Stjepan II Kotromanić was firstly of Greek Orthodox faith and this was the reason why Farlati and Rački had certain problems valuating this ruler. Some Serbian historians, who claimed that all the rulers of Bosnia and Hum were of the Orthodox faith, later misused this Orbini's information. On the other hand, primary sources – Cyrillic and Latin charters of these rulers – contain data from which is clear that the rulers of Bosnia and Hum in the Middle Ages were Roman Catholics.

¹⁶⁸ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 198–199, prema bilj. 197.

¹⁶⁹ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 199, prema bilj. 199.

¹⁷⁰ L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 199, prema bilj. 200.